

تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۴/۷

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۶/۶/۲۲

سیامک علیزاده^۱

بررسی ارتباط بین نقوش و کاربرد آن‌ها در سر سنجاق‌های مفرغی لرستان

چکیده

باستان شناسان این دست ساخته‌ها را حاصل هنر بومی منطقه می‌دانند که در فرآیندی طولانی و با در آمیختن تجربه محلی با هنر فرهنگ‌های همجوار (ایلام ، آشور، بابل، هیتی، اورارتو) و هنر اقوام مهاجری چون، کاسیان، گوتیان، لولوبیان، موریان و سکاها شکل گرفته است. اما این سرسنجاق‌ها چه ویژگی از نظر نقوش و کاربرد داشته‌اند و آیا رابطه‌ای بین نقوش و کاربرد آن‌ها وجود داشته است. نتایج نشان می‌دهد که سرسنجاق‌های بررسی شده همگی از جنس مفرغ می‌باشند که بر اساس نوع فرم و کاربرد، حدود دو دسته طبقه بندی شده‌اند. از لحاظ نوع فرم، سنجاق‌های دیسکی به دو صورت مدور و مربع وجود دارند و از لحاظ کاربرد، جنبه اعتقادی - مذهبی و همچنین جنبه آرایشی داشته‌اند، لذا این نوشتار تلاش دارد با نگاهی به زیورهای مکشوفه از لرستان به بررسی همبستگی و ارتباط، تفکیک و دسته بندی آن‌ها بر پایه نوع نقوش به کار رفته روی سر سنجاق‌ها بپردازد. گستره تاریخی آثار موزه‌ای مورد بررسی شده، دوران برنز و آهن در ایران (هزاره سوم تا هزاره نخست پیش از میلاد) را در بر می‌گیرد. پژوهش صورت گرفته توصیفی و اطلاعات مورد نظر به شیوه کتابخانه‌ای، اسنادی و مطالعات میدانی از موزه حاوی این گونه آثار تهیه شده است.

کلیدواژه‌ها: هنر لرستان، مفرغ، سر سنجاق‌ها، نقوش، کاربرد

۱. استادیار دانشکده هنر، دانشگاه شهید چمران اهواز

مقدمه

آثار به دست آمده از گورهای لرستان از جمله مفرغ‌ها انگیزه بیشتر کاوش‌های گروه‌های باستان‌شناسی تاکنون بوده است. یکی از جالب‌ترین و در عین حال متنوع‌ترین اشیای ساخته شده در این منطقه، سنجاق‌های فلزی است. سنجاق‌ها اشیایی هستند که در تمام مجموعه‌های برنزی لرستان یافت می‌شود. این اشیاء زینتی یکی از لوازم آرایشی بوده که در آغاز هزاره سوم ق.م ساخته شده و در آرایش مردگان (قبور) هم از این دسته ساخته‌ها استفاده می‌شده است این سنجاق‌های فلزی بیشتر در قبور زنان و معابد دیده می‌شود. روی این سنجاق‌ها نقوشی را مشاهده می‌کنیم که از زیبایی و تنوع برخوردارند. یکی از موارد قابل توجه این سنجاق‌ها تنوع آن‌ها، چه از لحاظ طراحی و فرم و چه از لحاظ کاربرد می‌باشد و احتمالاً در موارد مختلفی استفاده می‌شده‌اند. این گونه به نظر می‌رسد که در ابتدا از آن‌ها برای آرایش موها استفاده شده، اما رفته‌رفته کاربردهای دیگری هم پیدا می‌کنند از جمله: ثابت نگه داشتن و چفت و بس کردن لباس. استفاده از این روش را می‌توان از قبور این عصر (عصر مفرغ) دریافت. از دیگر کاربردهای آن در تزیین دیواره‌های معابد و نیایشگاه‌ها بوده است؛ سنجاق‌هایی که در معبد سرخ دُم لرستان یافته شده این نکته را تایید می‌نماید. این مقاله در نظر دارد که به این موضوع از چند منظر از جمله منظر تاریخی، مطالعه هنری نقوش و سپس بررسی کاربردهای آن‌ها در حد مقدر بپردازد تا بتوان به شناخت بهتر و روابط پنهان آن‌ها دست پیدا کرد.

پیشینه پژوهش

سابقه بررسی درباره آثار مفرغی لرستان را می‌توان در اغلب نوشته‌های مربوط به هنر پیش از تاریخ ایران مشاهده کرد. «در سال ۱۳۰۷ ش. یک نفر از اهالی بومی، هنگام کشاورزی در مزرعه، با قبوری روبه‌رو شد که تعدادی اشیاء مفرغی - که بعدها به مفرغ‌های لرستان معروف شد- در آن وجود داشت. کشف این قبر- که نخستین گورستان مکشوف در لرستان بود - حفر سریع گورهای بسیار دیگری را در منطقه به دست اهالی به دنبال داشت» (مجید زاده، ۱۳۶۷: ۱). پس از آن، برای دسترسی به گنجینه این مفرغ‌ها، حفاری در سراسر لرستان رایج شد. نخستین باستان‌شناسی که قدم به خاک لرستان گذاشت، ژاک دمورگان [۱] بود. او طی سال‌های ۱۸۹۱-۱۹۰۲ م. در چند نقطه کاوش‌هایی انجام داد. در سال ۱۹۲۸ م. هم برای اولین بار، کاوش‌های علمی در لرستان شرقی به وسیله هرتسفلد [۲] صورت گرفت. چند سال بعد، ژرژ کنتینو و گیرشمن [۳] طی سال‌های ۱۹۳۱-۱۹۳۳ م. کاوش‌هایی را در تپه گیان، جمشیدی و بدهوره انجام دادند. در سال ۱۳۱۶ ش/۱۹۳۸ م. نیز طی سال‌های ۱۹۳۴-۱۹۳۵ و ۱۹۳۷-۱۹۳۸ م، اریخ اشمیت [۴] پس از کاوش در گورستان‌ها و تپه‌های متعدد، در سال ۱۳۱۷ معبد سرخ دم در جلگه کوه‌دشت را کشف نمود. در این معبد سنجاق‌های متنوعی به دست آمد. در سال ۱۳۴۳ برای نخستین بار توجه پژوهشگران به گونه‌شناسی مفرغ‌ها جلب شد. آن‌ها به جای توجه به مفرغ‌های لرستان در قالب یک مجموعه، به مطالعه گونه‌های آن پرداختند. در این میان می‌توان از ادیت پرادا [۵] نام برد. «او گونه‌ای از مفرغ‌ها را که در اصطلاح «علم» نامیده می‌شود، مطالعه و تاریخ‌گذاری کرد (Porada, 1964:20-21). پس از پرادا، دایسون [۶] چارچوبی برای تاریخ‌گذاری مفرغ‌ها پیشنهاد کرد («Dyson, 1964:32-43»). در سال ۱۳۶۷ نیز مجیدزاده مقاله‌ای با عنوان «تاریخ‌گذاری سر سنجاق‌های مفرغی لرستان» به چاپ رساند. مقاله ایشان نخستین مطلبی است که به صورت تخصصی در مورد تاریخ‌گذاری سنجاق‌ها

نوشته شده است. اما در مقاله حاضر سعی شده که با استفاده از یافته‌های باستان‌شناسی، تصاویر و نقوش بر روی سرسنجاها از نظر هنری مورد بررسی قرار گیرد و احتمال ویژگی کاربردی بودن آن‌ها را نیز پیدا و مشخص نماید که تاکنون از این منظر کمتر مورد توجه قرار گرفته بودند.

روش پژوهش

دسته بندی سنجاها بر اساس نقوش به کار رفته روی آن‌هاست است که به دو شیوه می‌توان ارتباط و همبستگی بین نقوش و کاربرد آنها را مورد بررسی قرار داد: ۱. با بررسی، تحلیل و توصیف نقوش روی سر سنجاها، ۲. محل کشف آن‌ها، که در این جا به محدودیت و مشکلاتی بر می‌خوریم. با توجه به این‌که اکثر این سنجاها به روش علمی به دست نیامده بلکه از کاوش‌هایی که به صورت قاچاق انجام گرفته به دست آمده، به همین دلیل اطلاعات به صورت دقیق از محل و زمان کشف این سنجاها در دست نیست. به جز کاوش‌ها و یافته‌های معبد سرخ دم که به صورت علمی و با ثبت و ضبط دقیق صورت گرفته است. یکی دیگر از مشکل‌های قابل ذکر، پراکندگی این سنجاها در موزه‌ها و نزد مجموعه داران مختلف داخلی و خارجی و قابل دسترس نبودن و فقدان تصاویر با کیفیت در بررسی و تحلیل آن‌هاست. لذا جهت مطالعات میدانی و استنادات لازم، بیشتر منابع تصویری را از موزه‌ایران باستان اخذ نمودیم.

سر سنجاها

از مشهورترین اشیاء یافت شده در میان دست ساخته‌های مفرغی لرستان، می‌توان به سنجاها اشاره کرد که در زمینه طراحی، تعداد و تزئینات، متنوع و خاصند. این سنجاها که بیشتر آن‌ها در سرخ دم لرستان به دست آمده‌اند انواع مختلفی دارند. انتهای آن‌ها به صفحه‌های مسطح با قالب هندسی مختلف مدور و مربع منقوش متصل می‌شود. نکته دیگری که نشان‌دهنده باز خورد اندیشه آنان در این سر سنجاها می‌باشد آن است که تناسبات به صورتی در این آثار مراعات شده است که اگر هر یک از آن‌ها را تا بیش از پنجاه برابر بزرگ کنیم باز تناسب آن‌ها از دست نخواهد رفت و این امر یکی از موارد نادر و جزو اسرار پنهانی می‌باشد که کم‌تر در آثار هنری منقوش جهان دیده می‌شود.

روش‌های ساخت و تزئین سنجاها

در مورد ساخت اشیای مفرغی اعتقاد بر این است که از طریق چکش‌کاری ورقه فلزی و سرد کردن تدریجی آن صورت می‌گرفته است. اگر فلز به علت چکش‌کاری زیاد ترد و شکننده می‌شد، با حرارت دوباره آن را نرم و بادوام می‌کردند. برای ساختن ظروف هم با استفاده از ورقه‌های ریختگی بزرگ مس و مفرغ، آن‌ها را با عمل چکش‌کاری از بیرون بر روی یک سندان برجسته‌کاری می‌کردند یا آن را از داخل بر روی یک کنده چوب که فرو رفته بود، گود می‌کردند. برای تزئینات و ترسیم نقش‌های بخش داخلی و خارجی ظروف مفرغی نیز از این شیوه استفاده می‌شده است. هر تسفلد در این زمینه اشاره می‌کند: «برنزه‌های لرستان به وسیله ریخته‌گری در قالب تولید شده‌اند؛ شیوه‌ای که در آن هر شکل و فرمی باید دوباره پرداخت‌کاری شود... تمام این نمونه‌ها بدون هیچ شکی نشان می‌دهند که برنزه‌های لرستان، شیوه‌های به کار رفته در هنر حکاکی و قلم زنی مهرهای کرکوک را دنبال می‌کنند؛ با این تفاوت که در هنر حکاکی تمام جزئیات از اهمیت زیادی

برخوردارند؛ اما در هنر ریخته‌گری چنین نیست...» (هرتسفلد، ۱۹۷۶، ۱۴۷-۱۵۴). «آزمایش دقیق بر روی سنجاق‌ها نیز نشان می‌دهد برای ایجاد نقش از دو شیوه خطی و قالبی و در برخی موارد هم از تزیینات جواهرنشان استفاده می‌کردند» (مجیدزاده، ۱۳۶۷: ۵). با توجه به آن چه گفته شد، روش اساسی در تولید این اشیاء، ریخته‌گری در کنار قالب‌گیری و چکش‌کاری بوده و برای ایجاد نقش‌های ریز بر روی سنجاق‌ها نیز از شیوه نوعی قلمزنی استفاده می‌شده است.

کاربرد سنجاق‌ها

از این سنجاق‌ها در موارد مختلفی استفاده شده است. در ابتدا از آن برای آرایش موها استفاده می‌شده، اما رفته رفته کاربردهای دیگری هم پیدا کرده‌اند: برای ثابت نگه داشتن و چفت و بس کردن لباس. از دیگر کاربردهای آن در تزیین دیواره‌های معابد و نیایشگاه‌ها بوده است. به طور کلی می‌توان آن‌ها را از لحاظ کاربرد به دو دسته تقسیم کرد: الف: کاربرد آرایشی (موی سر، لباس) و ب: کاربرد آیینی - مذهبی (معابد)

تصویر ۳

تصویر ۲

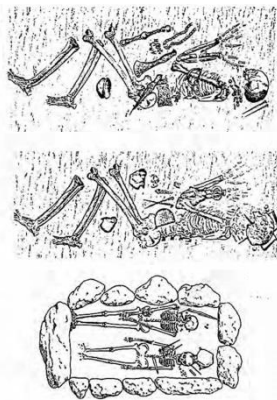

تصویر ۱

الف: کاربرد آرایشی (موی سر، لباس)

سر سنجاق‌های دیسکی (صفحه‌ای) کاربردهای مختلفی داشته‌اند که یکی از موارد استفاده اصلی آن تزیین و آرایش موی سر بوده است (تصویر ۱) و از کاربرد دیگر این سنجاق‌ها بر روی لباس بوده است (تصاویر ۱-۳). با توجه به موارد ذکر شده در ارتباط با موارد کاربرد و استفاده از این سنجاق‌ها «گیرشمن و گذار معتقدند که این سنجاق‌ها برای امور مذهبی، در تدفین به صورت بت و الهه منقوش در این سنجاق‌ها که حک شده بودند به عنوان نظر چشمی در کنار مردگان به صورت کاهنان آن زمان قرار داده می‌شده است و یا در عبادت گاه‌ها و محراب‌ها به عنوان تمثال و هدیه به دیوارهای معبد فرو می‌کردند و به این صورت مورد استفاده قرار می‌داند» (مجیدزاده، ۱۳۶۷: ۴). برخی دیگر از باستان‌شناسان مانند لویی واندنبرگ (۸) معتقدند که این سنجاق‌ها جنبه تزیینی و آرایشی داشته‌اند و بر موی سر زنان برای زیبایی زده می‌شده است. در میان این محققین مانند گیرشمن به کاربرد این سنجاق‌ها برای چفت و بست کردن بر روی لباس‌ها و یا بر روی‌شانه‌های لباس مورد استفاده قرار می‌داده‌اند. دلایل ارائه این نظریات هم با توجه به یافته‌های باستان‌شناسی است. در یافته‌های باستان‌شناسی از سنجاق‌ها در تدفین اشخاص در قسمت سر و مواردی هم بر

روی سینه یافته شده است و برای بیان استفاده مذهبی آن هم می توان یافته های معبد سُرخ دُم را مثال زد که این نکته ها را برای ما تایید می کنند.

تصویر ۵

تصویر ۴

ب: کاربرد آیینی - مذهبی (معابد)

در بررسی کاربرد سرسنجاق های دیسکی مفرغی لریستان کاربردهای مختلفی مطرح شده است، یکی از این کاربردها، کاربرد مذهبی و آیینی این سر سنجاها می باشد که به دو صورت در معابد (تصویر ۴) و در تدفین اجساد (تصویر ۵) استفاده می شده است. در معابد می توان اهدا و نذر این سر سنجاها را مطرح کرد و یا در دست کاهنان معابد در مراسم را ذکر و معرفی کرد و در تدفین هم یافته های باستان شناسی این نکته را تایید می کنند که در کنار اجساد یافت شده است، احتمالاً موهای این اجساد را با سر سنجاها تزیین می کرده اند و یا لباس این اجساد را چفت و بست می کرده اند و سپس تدفین صورت می گرفته است.

رابطه بین نقوش و کاربرد آنها

در تزیین سنجاها های مفرغی از طرح ها و عناصر مختلف تزیینی استفاده شده است، در این جا به بررسی و تفسیر طرح ها، بدن ها و صحنه ها می پردازیم تا از این طریق به رابطه بین نقوش و کاربرد آنها پی ببریم، آنها عبارتند از:

۱. طرح ها و نقوش هندسی (شامل نقوش مربع، مثلث، دایره، خطوط و کادرها)
۲. بدن ها (انسانی، حیوانی، ترکیبی)
۳. صحنه ها (صحنه های روایتی، نمادین و تزیینی)

۱. طرح ها : طرح، کوچک ترین واحد به منظور روایت است. این طرح ها به صورت انفرادی یا گروهی تکرار شده نشان داده می شوند و گاهی مانند سمبل ها می توانند بار معنایی نیز داشته باشند. در بررسی طرح ها و نقش های هندسی به کار رفته در تزیین سر سنجاها از اشکال هندسی مختلفی استفاده شده است، این اشکال عبارتند از: دایره، مربع، مثلث، خطوط هندسی، کادرها و اشکال هندسی در قالب دایره، مربع و در بعضی اوقات مثلث (مانند ستاره های چند پر که این اشکال در قالب مثلث قرار می گیرند). این اشکال بیشتر برای تزیین بر روی این سنجاها به کار رفته اند. (تصویر ۶).

۲. بدن ها : بدن ها به نقوش تزیینی گفته می شوند که در موجودات زنده و جان دار قابل رشد،

تصویر ۶

مشاهده می‌شوند مانند: گیاهان، جانوران و انسان‌هایی که دارای بخش‌های مختلف: سر، بدن و پایین تنه یا قسمت پایین مانند پا جهت ایستایی دارند و شامل موارد زیر هستند:

۱-۲. **طرح‌ها و نقوش گیاهی:** طرح‌های گیاهی یکی از نقش‌مایه‌هایی است که مکرراً در تزیینات تمامی ادوار تاریخی از آن‌ها استفاده شده است، این طرح‌ها در تزیین سر سنجاق‌ها نیز از موارد کلیدی در تزیینات هستند. در بررسی این نقش‌ها با اشکال متفاوتی مواجه می‌شویم که بعضی از نقوش گیاهی صرفاً جنبه زیبایی، و بعضی از آن‌ها دارای معنا و مفهوم خاص و ریشه در اعتقاد سازندگان آن‌ها داشته است. طرح‌های گیاهی را می‌توان به طور گسترده در تزیین سر سنجاق‌ها مشاهده کرد، این نقش‌ها شامل اشکال مختلفی مانند گل‌ها، بوته‌های گیاهی، گیاهان ترکیبی با سر حیوان، طرح درختان، طرح شاخه و برگ درختان است.

۲-۲. **گل‌ها:** در بین طرح‌های گیاهی بیشترین استفاده از گل‌ها مانند روزت، نیلوفر آبی، گل‌های چندپر و سوزنی شده است (تصویر ۷). این گل‌ها معمولاً نقش پرکننده فضا در تزیین سر سنجاق‌ها را بر عهده داشته‌اند.

۳-۲. **بوته‌های گیاهی:** در برخی از سر سنجاق‌ها از تزیین زنجیروار بوته‌های گیاهان و گل‌های به هم پیوسته که به صورت بوته‌ای نمایش داده شده‌اند، با اشکال مختلف را شاهد هستیم (تصاویر ۸ و ۹). این نقوش در حواشی و اطراف قبه مرکزی و نقش‌های اصلی که از زیر پا روییده قرار دارند، در برخی موارد هم شاخه‌ای از این بوته‌ها در دست الهه‌ها و حتی در دهان بزهای نقش شده در سر سنجاق‌ها را مشاهده می‌کنیم. این طرح‌ها در سر سنجاق‌ها دارای تنوع زیادی بوده و دارای جنبه اعتقادی و تقدس می‌باشد.

تصویر ۹

تصویر ۸

تصویر ۷

۴-۲. **گیاهان ترکیبی با سر حیوان:** طرح گیاه با سر حیوان از جالب‌ترین طرح‌های گیاهی به سبک تخیلی است. ترکیب سر حیوان با گیاه و درخت در تزیین سر سنجاق‌ها دیده می‌شود. در یک ترکیب، ترکیب سر حیوانی مانند روباه با درخت (تصویر ۱۰) و ترکیب سر پرنده با شاخه‌ای از گیاه (تصویر ۱۱) را مشاهده می‌کنیم که این ترکیب باید جنبه نمادین و اعتقادی داشته باشد که دلیل آن ابهام‌انگیز است.

تصویر ۱۱

تصویر ۱۰

۲-۵. **درختان:** نقش و طرح درخت به عنوان نماد کیهان و منبع باروری و نماد دانش و حیات و جاودانگی بوده است که گاهی به تنهایی و مجزا در تزیینات استفاده شده است، (تصویر ۱۰) ولی عمده استفاده از این طرح به صورت نقشی در وسط به نیمه خدا یا انسان و دو بز در اطراف آن که این را درخت مقدس می‌نامیدند است. استفاده از این نقش به این خاطر بوده که آن‌ها اعتقاد داشتند برخی از درختان و گیاهان برای انسان سودمندند و روحی در آن‌ها وجود دارد. همچنین تصویر درخت به منزله تجلی ایشتر مادر-الهه و باروری بود که جنبه نمادین داشته است. از دیگر طرح‌های گیاهی که در تزیین سر سنجاق‌ها از آن‌ها استفاده شده است می‌توان به درخت سرو، نخل (خرما) اشاره کرد. «سرو نماد همیشه بهار، جاودانگی، حیات پس از مرگ است و درخت خرما هم نماد حاصلخیزی بوده که در بعضی از نخستین تصویرهای درخت مقدس، همیشه به کار رفته و جنبه‌های اعتقادی و مذهبی داشته‌اند». (هال، ۱۳۸۸: ۴۵).

۲-۶. **شاخه و برگ درختان:** شاخه و برگ درختان از دیگر طرح‌های گیاهی است که کاربرد این نقش در سر سنجاق‌ها جنبه اعتقادی و مذهبی دارد. نوع شاخه و برگ مورد استفاده در این تزیینات، برگ درخت خرما در دست طرح‌های مختلف انسانی و الهه‌ها است که در مواردی فقط در یک دست و در بعضی موارد در هر دو دست قرار دارد و در یک سر سنجاق هم در دست کاهنان الهه‌ها این برگ‌ها دیده می‌شوند. این طرح احتمالاً نمادی از درخت زندگی است که در دست الهه‌ها قرار می‌گرفته است. (تصاویر ۱۲ و ۱۳).

تصویر ۱۳

تصویر ۱۲

۲-۷. **نقوش انسانی:** بی‌تردید باید عنوان کرد که زیباترین نقوش تزیینی سر سنجاق‌ها را طرح‌های انسانی تشکیل داده‌اند. این نقوش به دو دسته تقسیم می‌شوند: ۱. طرح‌هایی که بدون هیچ دخل و تصرفی بر روی سنجاق‌ها نقش شده‌اند و بیشتر جنبه تزیینی داشته‌اند (تصویر ۱۴). ۲. طرح‌هایی که در فرم و ماهیت اصلی آن‌ها تغییراتی داده شده است، مانند نقش الهه‌ها و یا طرح‌های

ترکیبی انسان با حیوانات. این نقوش بیشتر نمایانگر روایتی است که جنبه اعتقادی و مذهبی داشته‌اند (تصویر ۱۵) که نقوش اسطوره‌ای و تلفیقی جزو این دسته هستند، مانند نقش گاو مردها و الهه‌ها.

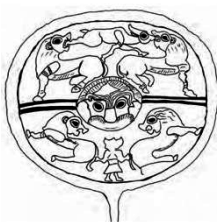

تصویر ۱۵

تصویر ۱۴

۲-۸. نقوش حیوانی: نقش‌ها و طرح‌های حیوانی از دیگر موضوعات تزیینی در سر سنجاق‌های دیسکی می‌باشند. در بررسی این طرح‌ها در مرحله اول باید به نوع حیوانات توجه داشت. در بین این نقوش می‌توان انواع حیوانات: بز، شیر، اسب، مار، ماهی و پرندگان را مشاهده کرد و در بین این حیوانات بیشترین نقش را بزها (تصویر ۱۶) و بعد از آن شیر را مشاهده می‌کنیم (تصویر ۱۷).

تصویر ۱۷

تصویر ۱۶

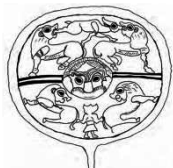
۲-۸-۱. بز: این حیوان روزگاری به عنوان تجسم باروری انسان‌ها و گله‌ها پرستیده می‌شد. نوع وحشی آن مرتبط با خدای حاصلخیزی در شوش بوده است. در اغلب اقوام آسیایی بز کوهی را راهنمای ارواح می‌دانند.

۲-۸-۲. شیر: شیر در هنر ایران و بین‌النهرین به عنوان نگهبان معبد و قصرها به شمار می‌رفت. قدیمی‌ترین نمونه‌های آن در اثر مهرها و سپس در لوحه‌های گلی در هزاره سوم ق.م مشاهده می‌شود و از آن پس در نقوش ظروف هم دیده می‌شود و ترکیب شیر با دیگر حیوانات به عنوان نمادهای مختلف خدایان ظهور می‌کند. نقش و طرح سر سنجاق‌های لرستان نیز از این نقوش بی‌بهره نبوده است، که تنها در میان حیوانات از سر این حیوان در قپه‌های مرکزی استفاده شده است. نقش شیر را بیشتر در حال مبارزه و جنگ (تصویر ۱۸) و شکار (تصویر ۱۹) بر روی سر سنجاق‌ها مشاهده می‌کنیم.

تصویر ۲۰

تصویر ۱۹

تصویر ۱۸

۲-۸-۳. اسب: این حیوان دارای قداست خاصی در میان سکاها بوده به صورتی که در ساخته‌های مفرغی لرستان ادوات مختلفی مانند لگام‌ها، زیر سری‌ها و دهنه اسب‌ها را مشاهده می‌کنیم. حتی در تدفین این اقوام حضور اسب دیده می‌شود (تصویر ۲۰).

۲-۸-۴. مار: نقش مار در هنر تزئینی ایلامی‌ها به وفور دیده می‌شود و سپس این نقش نیز در سر سنجاق‌های لرستان سرایت و نمود پیدا کرده است، مار به صورت نیکی یا بدی، فراوانی، نمایش آب و یا اهریمنی در کنار نقوش دیگر دیده شده و یا در دست گیلگمش و یا شاید هم به عنوان بارور کننده در روی سر سنجاق‌ها مشاهده می‌شود (تصویر ۲۱). «مار به عنوان نماد باروری زمین بوده است و ریشه بین‌النهرینی دارد که در تمدن ایلامی ظهور کرده و جنبه تقدس یافته و به کرات در مهرهای استوانه‌ای آن را به صورت‌های مختلف مشاهده می‌کنیم، در هزاره سوم مار به عنوان خدای شفا بخش به نام «نین گیزید» درآمده بود» (مجید زاده، ۱۳۶۷: ۳). «این خدا به‌ویژه مورد پرستش گودا فرمانروای لاگاش بود که در سده ۲۱ ق.م می‌زیسته و به عنوان حامی هنر و سازنده پرستشگاه‌ها شهرت داشت.» (مجید زاده، ۱۳۶۷: ۳) تندیس‌ها و نقوش‌هایی از زمان سلطنت او مارهایی را نشان می‌دهد که به هم پیچیده‌اند یا در دو سوی درخت مقدس قرار دارند که نشان دیگری از قدرت آن‌ها در دمیدن سر زندگی‌شان در طبیعت است.

۲-۸-۵. ماهی: از طرح‌های و حیوانی دیگر باید از نقش ماهی نام ببریم، «ماهی به طور کلی نماد حاصلخیزی و باروری است که در آغاز همراه با الهه مادر بود» (مجید زاده، ۱۳۶۷: ۴). در نمونه سر سنجاق (تصویر ۲۲) این نقش را مشاهده می‌کنیم که در کنار الهه مادر آمده است.

تصویر ۲۲

تصویر ۲۱

۲-۸-۶. طرح‌های ترکیبی: جالب‌ترین آثار در میان طرح‌ها، جانوران دیو مانند است. سابقه این نقوش را در ایران باید در آثار مهرهای استوانه‌ای آغاز ایلامی جستجو کرد. این هیولاها با ترکیبی از انسان و حیوان و یا حیوان با حیوان به وجود آمده‌اند و شامل حیوانات بال‌دار، شاخ‌دار و ... هستند که نام‌های آن‌ها عبارتند از: گریفون، گاو مرد، اسفنگس، خدایان و الهه‌ها.

۲-۸-۷. **گریفون:** گریفون که در فارسی شیردال نامیده می‌شود، یکی از جانوران اسطوره‌ای مشترک میان بسیاری از اقوام آسیایی و اروپایی است. پادشاهی فرهمند که بدنش چون شاه جنگل و سرش سر شاه آسمان بود و از گنج‌های پنهان جهان محافظت می‌کرد. گریفون، حیوانی با سر عقاب و بدن شیر است. این نقش از اشکال متفاوت آشور میانی بوده است که در تزیینات مهرهای ایلامی هم مشاهده می‌شود، این نقش در تزیین آثار مفرغی لرستان و سر سنجاق‌ها نیز متجلی شده است (تصویر ۲۳).

۲-۸-۸. **گاو مردها:** گاو مردها از دیگر حیوانات اسطوره‌ای موجود در میان نقش‌های سر سنجاق‌های مفرغی لرستان می‌باشند. آن‌ها نگهبانان ویژه‌ای بودند که خود را از آشور به ایران رسانده‌اند و در ایران حفاظت از کاخ‌ها را به عهده داشتند. گاو مرد از قسمت سر، انسان بوده و از بدن، گاو ایستاده است. سر نشانه هوش و ذکاوت و بدن گاو نشانه قدرت و نیروی فوق‌العاده او بود. این نقوش اسطوره‌ای دارای اشکال مختلف هستند. اغلب در حال مبارزه و محافظت از حیوانات دیگرند. بر سر بعضی از این گاو مردها کلاه نیز وجود دارد و بعضی نیز دارای ریش بلندند که انواع این نقش‌ها را در (تصویر ۲۴) مشاهده می‌کنیم.

۲-۸-۹. **اسفنکس:** یک حیوان اسطوره‌ای تشکیل شده از بدن شیر و بال عقاب و سر انسان است، که همان شیرهای بال‌دار با سر انسان می‌باشند (تصویر ۲۵). بال علامت ایزدی و نماد قدرت و محافظت است.

تصویر ۲۵

تصویر ۲۴

تصویر ۲۳

۲-۸-۱۰. **خدایان و الهه‌ها:** در بین نقوش موجودات شاخ‌دار، باید از انکیدو نام ببریم. این موجود افسانه‌ای شاخ‌دار که دوست گیلگمش است، موجودی است نیرومند و خشن. وی همواره با سرپوش شاخ‌دار و بالاتنه انسانی و پایین‌تنه گاو نر مشاهده می‌شود. این نقش معمولاً همراه بدن گاو نر است. گاو نر شاخص‌ترین نماد جنس نرینه در طبیعت، یعنی قدرت و نیروی تولید مثل است. نقشی که منبع نهایی باروری شناخته شده و آن را با خورشید و خدایان آسمان مرتبط دانسته‌اند. در بین‌النهرین و مناطق مجاور، تصاویر گاوهای نر نیز مربوط به خورشید و آسمان و به عنوان منبع حاصلخیزی و حیات است. نشانه و نقش گاو مرد بر روی مهرهای استوانه‌ای در دوران سومر و آشور و هم‌زمان در ایلام مشاهده شده است.

۳. **صحنه‌ها:** یکی دیگر از عوامل مورد بررسی نقوش، صحنه‌هایی است که بر روی سرسنجاق‌ها وجود دارد. صحنه‌ها به موضوعاتی اطلاق می‌شود که ترکیبی از نقش‌ها و بدن‌ها بوده و دارای معنا و مفهوم خاصی هستند. در بررسی صحنه‌ها به موضوعات مختلفی برخورد می‌کنیم که با نقش‌های مختلفی مانند حیوانی، انسانی، گیاهی و ترکیبی از این نقش‌ها دیده می‌شود و می‌توان

جنبه کاربردی آن‌ها را بر اساس صحنه‌های به کار رفته به دو دسته تقسیم بندی کرد که شامل: صحنه‌های روایتی و موضوعات نمادین و تزئینی (دکوراتیو) است.

۱-۳. **صحنه‌های روایتی:** این دسته از صحنه‌ها جنبه نمایان و مذهبی داشته و بعضاً به عنوان نذری به کار می‌رفته‌اند. همچنین دارای موضوع و داستان خاصی بوده و هدفی را برای خود دنبال می‌کند که عبارت است از: صحنه‌های روایتی مذهبی و صحنه‌های مذهبی. در بین صحنه‌ها چندگونه نقش نیز دیده می‌شود که عبارتند از:

۱-۱-۳. **مذهبی انسانی (صحنه زایش):** در صحنه‌های مذهبی انسانی با یک سری از صحنه‌ها مواجه هستیم که کاملاً از نقوش انسانی استفاده شده و از سبک واقع‌گرایی برخوردارند. در این سر سنجاق ما با صحنه زایش مواجه هستیم که یک زن را در حال زایش و برهنه نشان می‌دهد. در نقش دیگری هم که بی شباهت به همین صحنه نیست زن برهنه‌ای را مشاهده می‌کنیم که با پاهایی باز نمایش داده شده است و در اطراف این الهه زایش فقط گل‌های روزت را می‌بینیم (تصویر ۲۶).

۱-۲-۳. **مذهبی حیوانی:** در یک سر سنجاق دیگر که صحنه آن هم شبیه به صحنه سر سنجاق قبلی است، یک درخت را با دو حیوان مشاهده می‌کنیم. بدن این دو حیوان شبیه یک گاو و یا اسب است، دارای دو بال پرنده بوده و بر روی دو پا ایستاده و در حال خوردن شاخه‌های درخت می‌باشد. این درخت هم درخت نخل است. در قسمت پایین آن، همان سر حیوان را می‌بینیم که در قسمت انتهایی درخت جزئی از تنه درخت می‌باشد. در این صحنه با تزئینات دیگر از نقش مایه‌های دیگری استفاده نشده است (تصویر ۲۷).

۱-۳-۳. **مذهبی حیوانات و انسان‌های گیاه به دست:** این صحنه‌ها را هم باید جزء صحنه‌های آئینی قرار داد. در این صحنه‌ها هم تنوع در طرح‌ها را می‌توان دید، در این نوع صحنه‌ها که در دست اشخاصی که بعضاً انسان و گاهی هم انسان‌هایی با سر حیوان مشاهده می‌شود می‌بینیم که شاخه گیاهی را در دست خود دارند. در یک سر سنجاق که دارای صفحه‌ای مدور و دارای قپه‌ای در وسط با سرانسان به صورت برجسته می‌باشد، که در سمت چپ و راست این قپه به صورت قرینه و در روبروی هم دو کاهن با سر بز به صورت ایستاده با ریش بلند ولی دارای شاخ و نه موی سر و با لباسی بلند که تا مچ پا می‌باشد، در دست‌های خود شاخه برگ درخت نخل دارند، شخص سمت چپ ماری در دست دارد که از دم آن گرفته و آویزان شده و سر مار تا زیر پایش آمده است، در مقابل سر مار زیر قپه برجسته مرکزی سبدهی دارای گل می‌باشد، اما نقش سمت راست که شخص دیگر ایستاده، از بین رفته است ولی با توجه به رعایت تقارن در این صحنه‌ها احتمال این که در دست دیگر همین شخص هم مار بوده است، زیاد است. در قسمت بالا در بین شاخه‌های درخت نخل دو نوع گل را مشاهده می‌کنیم، گل اول دارای گل پرهای سوزنی شکل است ولی گل دوم همان گل روزت می‌باشد و حاشیه دور این صحنه مدور دارای الگوهای (مرورید) می‌باشد که به وسیله آن تزئین شده است (تصویر ۲۸).

تصویر ۲۸

تصویر ۲۷

تصویر ۲۶

۳-۱-۴. صحنه‌های روایتی نمایش قدرت

۳-۱-۴-۱. **نمایش قدرت الهه**: در نمایش صحنه قدرت با تنوع نقش‌مایه‌های مختلف مواجه هستیم، در این صحنه‌ها بدن‌های انسانی، حیوانی و تلفیقی از این دو را مشاهده می‌کنیم که در قالب نقوش اسطوره‌ای مانند گاو‌مردها قرار می‌گیرند. در این صحنه یک شخص در وسط قرار گرفته و با یک دست حیواناتی (که معمولاً هم بز می‌باشند) را به صورت آویزان از دو پای عقب بلند کرده است. در یک سر سنجاق، زنی را مشاهده می‌کنیم که در وسط صفحه سنجاق قرار دارد. این زن دارای بال پرنده است و شاخی از نوع شاخ گاو بر سر دارد و با هر یک از دست‌ها خود بز را به صورت آویزان از پاهای عقب بلند کرده است. در این صحنه با سبک غیر واقعی مواجه هستیم. در طرح انسانی برای تقدس بخشیدن و نمایش بیشتر قدرت از بال و شاخ حیوانی استفاده شده است (تصویر ۲۹).

۳-۱-۴-۲. **نمایش قدرت حیوانی**: در یک سر سنجاق مدور صحنه، نقش الهه شاخ‌داری را به صورت ایستاده با یک پای زانو زده بر زمین و از روبرو مشاهده می‌کنیم. او با هر یک از دست‌ها خود ماری را به دست گرفته است. این رب‌النوع، گوش‌هایی مانند گوش گاو و کلاهی بر سر دارد. پاهای رب‌النوع حالت خاصی جهت مغلوب ساختن مارها را نشان می‌دهد و چهره او از هر جهت شباهت به تصویری دارد که در خاطره‌ها از دیوان به جا مانده است. آنچه در نقش این سر سنجاق دیده می‌شود بی‌شک قهرمان شاخ‌دار از شمار خدایان نیکوکار آن روزگار و مورد پرسش مردمان بوده است. یکی از نمونه‌های نمایش قدرت حیوانی را می‌توان در (تصویر ۳۰) مشاهده کرد.

تصویر ۳۰

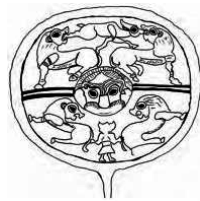

تصویر ۲۹

۳-۱-۵. **صحنه‌های روایتی شکار**: صحنه‌های شکار از صحنه‌هایی است که در تزیین سر سنجاق‌های لرستان به وفور دیده می‌شود. این صحنه‌ها که شامل شکار حیوانات است به دو صورت شکار حیوان توسط انسان یا الهه‌ای در هیئت انسان و شکار حیوان توسط حیوان (شیر) به تصویر کشیده شده است.

۳-۱-۵-۱. **شکار حیوان توسط انسان**: در بین صحنه‌های شکار حیوان توسط انسان سر سنجاق (تصویر ۳۱) صحنه شکار یا کشتن یک شیر را توسط یک الهه مشاهده می‌کنیم. در این صحنه در دست الهه یک خنجر وجود دارد که بر سرشیری که بر روی دو پای خود ایستاده فرو کرده است.

۳-۱-۵-۲. **شکار حیوان توسط حیوان**: صحنه شکار توسط یک حیوان در تزیین سر سنجاق‌های لرستان فقط با یک موضوع شکار بز توسط شیر دیده می‌شود، در سر سنجاق (تصویر ۳۲) صحنه شکار یک بز را توسط دو شیر مشاهده می‌کنیم که بز در بین دو شیر قرار گرفته و شیرها در حال دریدن بز می‌باشند.

تصویر ۳۲

تصویر ۳۱

۳-۱-۶. **صحنه‌های روایتی اسطوره‌ای:** صحنه‌های اسطوره‌ای در بین صحنه‌ها از لحاظ نوع نقش‌مایه‌ها دارای تنوع فراوانی است که به دو دسته اصلی تقسیم می‌شود: الف: صحنه‌های اسطوره‌ای گیلگمش و ب: صحنه‌های اسطوره‌ای انکیدو. یکی از صحنه‌هایی که به کرات بر روی ظروف و سایر اشیاء مفرغی لرستان دیده می‌شود، نقش قهرمانی است که ما آن را «گیلگمش» می‌دانیم. «گیلگمش مرد نیرومند، شاه و شکارچی، قهرمان و نگه دارنده گله‌ها و مغلوب کننده دیوان و نگه دارنده زندگان و مردگان، مدت زمان طولانی مورد احترام و ستایش ساکنان منطقه که لااقل به وجود آورنده بخشی از این مفرغ‌ها بوده‌اند قرار گرفته است. این قهرمان یکی از نیمه خدایان بین‌النهرینی بوده، پس از بین‌النهرین در ایلام و لرستان نیز مورد ستایش واقع شده و نقش او از اواخر هزاره چهارم ق.م و اوایل هزاره سوم ق.م بر روی مهرهایی با موضوعات اساطیری ظاهر شده است. از جمله بر روی اثر مهرهای مربوط به دوره اکد که گیلگمش را در نبرد نشان می‌دهد و متعلق به ۲۳۴۰ ق.م است» (گدار، ۱۳۷۷: ۲۶). بر روی آثار مفرغی لرستان با موضوع گیلگمش چند صحنه وجود دارد که شامل: صحنه نبرد و جنگ، صحنه اساطیری، صحنه رام کردن حیوانات، صحنه پهلوان خیالی، صحنه حمایت از حیوانات (حامی‌گله‌ها)، صحنه نوازش کردن حیوانات و صحنه غلبه بر دیوها و دشمنان. گیلگمش را می‌توان در چند قیافه و هیئت در نقوش سر سنجاق‌های لرستان مشاهده کرد، در یک سر سنجاق یک الهه ایستاده با ریش بلندی را مشاهده می‌کنیم که یک بز را از پای عقب گرفته و بلند کرده و نمایش داده است (تصویر ۳۳). در یک سر سنجاق دیگر یک شخص کلاه به سر، به صورت نیم رخ نشسته‌ای را مشاهده می‌کنیم که در اطراف او دو بز را که به ظاهر رها کرده نمایش می‌دهد که در این جا نوازش و حمایت از حیوانات را از این شخصیت اسطوره‌ای مشاهده می‌کنیم (تصویر ۳۴).

۳-۱-۶-۱. **انکیدو:** در بین نقوش حیوانات اسطوره‌ای شاخدار، باید از انکیدو نام ببریم که این موجود افسانه‌ای شاخدار دوست گیلگمش، شبانی است نیرومند و خشن. وی همواره با سرپوش شاخدار و بالاتنه انسانی و پایین تنه گاو نر مشاهده می‌شود. این نقش معمولاً همراه بدن گاو نر است. گاو نر نماد جنس نرینه در طبیعت، یعنی قدرت و نیروی تولید مثل است و آن را با خورشید و خدایان آسمان مرتبط دانسته‌اند و منبع نهایی باروری شناخته شده است. در بین‌النهرین و مناطق مجاور، تصاویر گاوهای نر نیز مربوط به خورشید و آسمان و به عنوان منبع حاصل‌خیزی و حیات است. «نشانه و بدن گاو نر بر روی مهرهای استوانه‌ای در دوران سومر و آشور و هم زمان در ایلام مشاهده می‌شود که در آن مهرها، دارای نقش گاو نر ایستاده که از سر انسان و از بدن گاو بوده‌اند، گاو نر با سر انسان به عنوان نگهبان ظاهر می‌شده است» (هال، ۱۳۸۳: ۵۸). از صحنه‌هایی که در آن انکیدو را مشاهده می‌کنیم، می‌توان (تصویر ۳۵) را نام برد که در حال مبارزه با یک شیر می‌باشد.

تصویر ۳۵

تصویر ۳۴

تصویر ۳۳

۳-۱-۷- صحنه‌های حیوانات خیالی: صحنه‌های حیوانات خیالی به چند دسته تقسیم می‌شوند: صحنه‌های خیالی گریفون، صحنه‌های خیالی اسفنگس و صحنه‌های خیالی اسب بال دار. ۳-۱-۷-۱. صحنه‌های خیالی گریفون: در بررسی صحنه‌های اسطوره‌ای، نقش گریفون (نقش‌مایه شیرهای بال‌دار) را مشاهده می‌کنیم که به صورت نمادین و در حال نگاه بر روی سر سنجاق‌ها ترسیم شده‌اند. در یک سر سنجاق که دارای یک قپه برجسته با سر یک الهه مادر است، دو اسفنگس (شیر بال‌دار با سر انسان) را در دو سمت یک درخت مقدس مشاهده می‌کنیم، که با هر یک از دست‌ها خود از شاخه‌های درخت مقدس گرفته‌اند و در قسمت پایین همان سر سنجاق دو گریفون (شیرهای بال‌دار با سر عقاب) دیگر را مشاهده می‌کنیم که در بین یک درخت مقدس ایستاده‌اند (تصویر ۳۶).

۳-۱-۷-۲. صحنه‌های خیالی اسفنگس: اسفنگس‌ها زیباترین نمونه‌هایی هستند که در سر سنجاق‌ها مشاهده می‌کنیم. در یک سر سنجاق که دارای یک قپه برجسته با سر یک الهه مادر است دو اسفنگس (شیر بال‌دار با سر انسان) را در دو سمت یک درخت مقدس مشاهده می‌کنیم، که با هر یک از دست‌ها خود از شاخه‌های درخت مقدس گرفته‌اند و در قسمت پایین همان سر سنجاق دو گریفون (شیرهای بال‌دار با سر عقاب) دیگر را مشاهده می‌کنیم که در بین یک درخت مقدس ایستاده‌اند (تصویر ۳۶).

۳-۱-۷-۳. صحنه‌های خیالی اسب بال دار: نماد اسب در اسطوره‌ها و مراسم دینی بسیاری از تمدن‌ها وجود داشته است. اسبدر هنر تدفینی نماد مرگ بود. در مراسم تدفین تمدن سکاها، اسب جز دارایی با ارزش شخص متوفی به شمار می‌آمد و با او دفن می‌شد. از صحنه‌های روایتی اسطوره‌ای در بین سنجاق‌ها باید اسب‌های بال‌دار را معرفی کنیم. این اسب‌ها دارای بال عقاب به سمت بالا بوده و در کنار درختان مقدس ترسیم شده‌اند در سر سنجاق (تصویر ۳۷) نمونه آن را مشاهده می‌کنیم.

تصویر ۳۷

تصویر ۳۶

تصویر ۳۸

۳-۱-۸. صحنه‌های چند صحنه‌ای: این نوع صحنه‌ها معمولاً دارای یک

قپه مرکزی با سر انسان است. در اطراف این قپه با صحنه‌هایی مختلف مواجه هستیم که توسط خطوط، تقسیم‌بندی و از هم جدا شده‌اند. در یک سر سنجاق دو صحنه را مشاهده می‌کنیم، در یک صحنه مبارزه دو شیر بال‌دار (گریفون) و صحنه دیگر آیینی، الهه‌های گیاه به دست را می‌بینیم. در این سر سنجاق که دارای قپه مرکزی با سر یک زن با چشمانی بادامی و کشیده است، در قسمت راست و چپ این قپه دو الهه لباس بلند برتن داشته و در یکی از

دستان خود برگ درخت نخل گرفته، و دست دیگرشان به صورت مچ کرده در جلوی صورت خود قرار دارد که به صورت قرینه و با نگاه به سمت قپه مرکزی است. در قسمت پایین قپه مرکزی دو بز کوهان‌دار و با شاخ‌های کشیده پشت به هم و با سری برگشته به عقب و نگاه در نگاه هم‌دیگر، در حال دور شدن از هم نقش بسته شده‌است. در قسمت بالای قپه دو گریفون روبروی هم را در حال حمله و مبارزه با هم دیگر ترسیم کرده‌اند، که این دو نقش بالا و پایین قپه مرکزی ارتباطی با دو الهه گیاه به دست ندارند (تصویر ۳۸).

۳-۲. موضوعات نمادین تزئینی (دکوراتیو)

همان‌گونه که اشاره شد صحنه‌های نمایشی، صحنه‌هایی هستند که موضوع خاصی را دنبال نمی‌کنند و فقط جنبه تزئینی دارند. در بین این نوع صحنه‌ها، به صحنه‌هایی از این قبیل می‌توان برخورد کرد: سر انسان، سر حیوان، نقوش گیاهی و نقوش هندسی.

۳-۲-۱. سر انسان: این صحنه‌ها شامل سرهای انسانی هستند که هم به صورت قپه برجسته مرکزی و هم به صورت تخت و خطی بر روی سر سنجاق‌ها به صورت منفرد و تنها مشاهده می‌شوند. این نوع نقوش سرها به دو صورت سرهای زنان (الهه‌های مادر) و مردان تقسیم می‌شوند، که جنبه نمایش این سرها را بر عهده دارند و به خودی خود معنا و مفهوم خاصی را بر بیننده القاء نمی‌کنند، و می‌توان گفت که جنبه تزئینی و نمایش را بر عهده دارند. نمونه‌های این نوع سرها را به صورت برجسته و قپه مرکزی در سر سنجاق‌های (تصویر ۳۹) می‌توان مشاهده کرد و نمونه‌های خطی و تخت را در سر سنجاق‌های (تصویر ۴۰) دیده می‌شوند.

۳-۲-۲. سر حیوان: این صحنه‌ها نیز مانند صحنه‌های نمایش سرهای انسانی بوده با این تفاوت که نقش این سرهای حیوانی فقط حیوان شیر بوده است. سرهای شیر به صورت قپه مرکزی به تنهایی در وسط سر سنجاق به نمایش گذاشته شده است. نمونه این صحنه را در سر سنجاق (تصویر ۴۱) می‌توان مشاهده کرد.

تصویر ۴۱

تصویر ۴۰

تصویر ۳۹

تصویر ۴۲

۳-۲-۳. نقش گیاهی: در بین صحنه‌های نمایشی سر سنجاق، صحنه‌های گیاهی هم دیده می‌شوند که به صورت منفرد، از گل، در تزیین سطح سر سنجاق استفاده شده است. در بین این نقوش، نقش گل‌های روزت چند پر را مشاهده می‌کنیم که تمام سطح سر سنجاق را پوشانیده است و جنبه تزیینی و نمایشی زیبا از یک گل را بر سطح سر سنجاق ایجاد کرده است. این نوع تصاویر، دارای موضوع خاص برای بیننده نبوده و می‌توان موضوع نمادین و سمبلیک را از این نوع صحنه‌ها استنباط کرد. نمونه‌های این نوع تزیین را که به صورت برجسته و چکش‌کاری شده است، در نمونه سر سنجاق (تصویر ۴۲) می‌توان مشاهده کرد.

۳-۲-۴. نقوش هندسی: نقوش هندسی مختلفی را در بین صحنه‌های نمایشی و تزیین سر سنجاق‌ها مشاهده می‌کنیم، که جنبه نمایش و آرایش صفحات مسطح سر سنجاق‌ها را بر عهده دارند. این نوع نقوش موضوع و معنای خاصی جز تزیین و یا معنای نمادینی از یک نوع گل را بر بیننده تداعی نمی‌کنند. این نوع نقش‌مایه‌ها به صورت استیلیزه و ساده شده و معمولاً به صورت دایره‌های برجسته و کوچک در کنار هم قرار می‌گیرند که در سر سنجاق‌ها نمونه‌هایی از این نوع صحنه‌ها دیده می‌شوند (تصویر ۴۳).

تصویر ۴۳

کاربرد نقوش بر اساس محل کشف (معبد سرخ دم)

این محوطه بزرگ باستانی که به واسطه قرمز بودن خاک منطقه به سرخ دم معروف است برای اولین بار در سال ۱۹۳۸ میلادی در کاوش‌های یک هیئت باستان‌شناسی به سرپرستی دکتر اشمیت کاوشگر منطقه تخت جمشید کشف شده و در این عملیات باستان‌شناسی و حفاری که ۲۵ روز طول کشید، نتایج بسیار مهمی به دست آمد، که موجب رمز گشایی از بسیاری ابهامات تاریخی تمدن و زیست بشر اولیه شد. در این کاوش آثاری از بنای تاریخی موسوم به نیایشگاه کشف و به دست آمد که وجود نمونه‌های زیادی از اشیاء مفرغی منطقه لرستان از آن جمله‌اند. تعدادی از تصاویر سرسنجاق‌های موجود در این پژوهش از یافته‌های مربوط به این معبد می‌باشند که نشانگر حقایق بسیاری هستند. از یافته‌های به دست آمده ارتباط بین نقوش سرسنجاق‌ها و کاربرد آن‌ها نمایان می‌شوند. اشیایی که در این معبد یافت شده‌اند، با توجه به نقوش به کار رفته و همچنین محل کشف آن‌ها می‌توان این گونه اظهار داشت که این اشیاء در بخش‌های قبل که به آن‌ها پرداخته شد بیانگر

کاربرد این اشیاء می‌باشند. (توضیح: منبع کلیه تصاویر از کاتالوگ موزه ملی ایران باستان است).

نتیجه‌گیری

این دست ساخته‌ها حاصل هنر بومی منطقه زاگرس‌نشینان بوده که در فرآیندی طولانی و با استفاده از تأثیرات هنر تمدن‌های همجوار شکل گرفته است. به نظر می‌رسد که سازندگان این اشیاء مانند همه هنرمندان مناطق مختلف تحت تأثیر همسایگان زمان خویش بوده‌اند. هم‌چنین بر اساس بررسی‌های انجام شده بر روی نقوش موجود سر سنجاق‌ها می‌توان چند نکته را بیان نمود: ۱. دارای کاربردهای فراوانی بوده‌اند، مانند کاربرد آرایشی-تزیینی موها، چفت و بست کردن لباس، ۲. در آرایش معابد و نیایشگاه‌ها هم مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند، یافته‌های معبد ذکر شده در سرخ دم لرستان این نکته را تأکید می‌کند، ۳. نقوش موجود بیان‌کننده عقاید، فرهنگ و آداب و رسوم میان مردمان آن زمان بوده است و با توجه به کاربردهای مختلفی که داشتند رابطه‌ای بین نقوش و نوع کاربرد را می‌توان در نظر گرفت و در آخر باید خاطر نشان کرد که تنوع این سنجاق‌ها هم از نظر نقوش و هم طراحی کم نظیر هستند.

پی‌نوشت‌ها

۱. Jacques de Morgan(1857-1924)
۲. Herzfeld E. E. (1879-1948)
۳. Contenau&Ghirshman, 1935 - Roman Ghirshman(1895-1979)
۴. Schmidt E.(1930)
۵. Porada.E.(1912)
۶. R.H. Dyson(1957-1997)
۷. Louis Vanden Berghe (1924)

فهرست منابع

- اشمیت، اریخ (۱۳۹۱)، *اکتشافات در ایران*، ترجمه: محمدرضا رفانی، تهران، کارگاه هفت هنر
- بیگ محمدی، خلیل‌الله (۱۳۸۸)، *بررسی نقوش سنجاق‌های لرستان*، تهران
- پرادا، ایدت (۱۳۹۰)، *هنر ایران باستان*، ترجمه: یوسف مجیدزاده، انتشارات دانشگاه تهران
- شوالیه، ژان و گریبان، آلن (۱۳۸۴)، *فرهنگ نمادها*، مترجم سودابه فضایی، تهران، انتشارات چیچون.
- گدار، آندره (۱۳۸۹) *آثار ایران*، ترجمه: ابوالحسن سرومقدم، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی
- گیرشمن، رومن (۱۳۷۲)، *ایران از آغاز تا اسلام*، ترجمه: محمدمعین، تهران، شرکت انتشارات علمی فرهنگی
- طاهری، صدرالدین و همتی، آنیثا (۱۳۹۲)، *گونه‌شناسی و نمادشناسی زیورهای لرستان در دوران مفرغ و آهن*، نشریه *هنرهای زیبا-تجسمی*، ش ۴، صفحه ۱۴-۵.
- مجیدزاده، یوسف (۱۳۶۷)، *تاریخ‌گذاری سرسنجاق‌های مفرغی لرستان*، *مجله باستان‌شناسی و تاریخ*، سال سوم، شماره اول، پاییز و زمستان، ص ۳.
- واندنبرگ، لوئی (۱۳۴۷)، *مفرغ‌های لرستان*، ترجمه یحیی شهیدی، *مجله بررسی‌های تاریخی*، شماره ۳، سال پنجم.
- هال، جیمز (۱۳۸۸)، *فرهنگ نگاره‌های نمادها در هنر شرق و غرب*، ترجمه رقیه بهزادی، تهران، انتشارات فرهنگ معاصر
- هرتسفلد، ارنست (۱۳۷۷) *حفاری در ایران*، ترجمه: یوسف مجیدزاده، سازمان میراث فرهنگی ایران
- Dyson R. H. (1997) *History of the field: archaeology in Persia* in E. M. Meyers (ed.) *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*. Volume 3. New York: Oxford University Press. 60-43